

З початку 2002р. та до середини 2007р. транскордонні поглинання склали більш ніж 43% від загальної вартості усіх М&А європейськими компаніями та 13% американськими компаніями. Річний об'єм транскордонних злиттів китайськими компаніями виріс більше ніж у 6 разів між 2002 та 2005р.р. Компанії Китаю, Індії та Близького Сходу увійшли на даному етапі, як основні гравці. У телекомунікаційній галузі відбувалася інтенсивна діяльність М&А. Більшість угод М&А європейськими телекомунікаційними компаніями були транскордонні. Крім телекомунікаційній галузі значна М&А активність спостерігалася у нафтовій, роздрібній торгівлі, фармацевтичній, автомобільній галузях. Варто відмітити те, що процеси інтеграції в автомобільній галузі відбувалися в кожній хвилі М&А. У порівнянні з 1990-х та 1980-х років, ворожі поглинання у 2000-х роках скоротилися у США та Європі, але активність ворожих поглинань зростає у Японії та Китаї.

Висновок. Таким чином, злиття та поглинання як економічні процеси стали найбільш ядро здійснюватися з кінця ХІХст. у зарубіжних країнах. Злиття та поглинання компаній протягом всієї своєї історії проходили не рівномірно, а носили хвилеподібний характер. Кожний із шести раніше описаних періодів має свої характерні особливості.

Список літератури: 1. *Cools K, Gell J., Roos A.* The brave new world of M&A. How to create value from Mergers and Acquisitions.- The Boston Consulting Group, Inc., 2007. 2. *Moon-Kyum Kim.* M&A as a means of globalization – Mergers and Acquisitions: Issues and Perspectives from the Asia-Pacific Region . – 2009. 3. *Porter M.* Competitive strategy. – Free Press, New York. – 1980. 4. *Гохан Патрик А.* Слияние, поглощение и реструктуризация компаний. – 3-е изд. – М.:Альпина Бизнес Букс. – 2007. 5. www.thomsonreuters.com – Thomson Reuters

Надійшла до редколегії 15.03.11

УДК 330.59:316.42

О.О. СТРИЖАК, канд. екон. наук, ХНЕУ, Харків

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

В статье рассмотрены теоретические основы человеческого развития. Определены суть, содержание и особенности человеческого развития как теоретической концепции. Проанализированы компоненты, направления и тенденции человеческого развития в современном обществе.

В статті розглянуто теоретичні засади людського розвитку. Визначено суть, зміст й особливості людського розвитку як теоретичної концепції. Проаналізовано компоненти, напрямки та тенденції людського розвитку у сучасному суспільстві.

Theoretical foundations of human development are described in the article. The essence, contents and features of human development as a theoretical concept are identified. Components, directions and trends of human development in modern society are analyzed.

На рубежі XX і XXI ст. світова наукова думка сформувала принципово новий погляд на цивілізаційний прогрес. Нова парадигма розвитку на перший план висуває не накопичення матеріальних благ, а розвиток людського потенціалу при збереженні навколишнього середовища. Людина, її потреби і розвиток визнаються основними передумовами прогресу, а отже, і змістом соціальної політики кожної країни.

Ідея людського розвитку полягає у неможливості зведення суспільного прогресу лише до збільшення грошового доходу. Тобто концепція людського розвитку ґрунтується на положенні про те, що в сучасних умовах традиційні макроекономічні показники (валовий внутрішній продукт, національне багатство, середній дохід тощо) не здатні виступати адекватними характеристиками економічного розвитку.

Становлення концепції людського розвитку відбувалося на основі наукових розробок теоретиків людського капіталу Т.-В. Шульца, Г.-С. Беккера, Е. Денісона, Дж. Мінцера, Л. Хансена, Дж. Кендріка та ін. Однак остаточне формування концепції людського розвитку як теоретичної схеми пов'язане з ім'ям А. Сена та його новаторськими ідеями. Певний внесок у дослідження проблем людського розвитку здійснили українські та російські вчені, а саме: В. Автономов, Д. Богиня, О. Грішнова, А. Докторович, Е. Лібанова, В. Марцинкевич, В. Мандибуря, С. Мочерний, А. Чухно та ін. Поряд з цим залишається багато невирішених питань, пов'язаних із окремими аспектами людського розвитку, зокрема з формуванням методологічного базису теорії людського розвитку як єдиної наукової концепції.

Концепція людського розвитку об'єднує вирішення питань виробництва та розподілу товарів і послуг в об'єднанні з проблемами формування та використання можливостей людей, розглядаючи розвиток людських здібностей як кінцеву мету суспільного прогресу. У фокусі концепції людського розвитку – людина, якнайповніше задоволення її потреб, усебічний розвиток її здібностей. Розвиток суспільства, з погляду цієї концепції, означає постійне розширення можливостей для задоволення не лише фізичних, а й духовних потреб людей.

Людський розвиток визначається як процес зростання людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, а також надання людям можливості повністю розвивати свій потенціал, жити продуктивно і творчо в гармонії з їхніми потребами та інтересами. Матеріальний добробут розглядається лише як одна з базових можливостей вибору, але він не є найвищою метою.

Людський розвиток – примноження не тільки доходу людей, але й їх здоров'я, освіти, збереження навколишнього середовища, забезпечення свободи дій і слова, а також формування інших умов соціально-економічного розвитку.

За визначенням лауреата Нобелівської премії А. Сена людський розвиток – це надання людям можливості повністю розвивати свій потенціал, жити продуктивно і творчо в гармонії з їхніми потребами та інтересами.

Як зазначено в останній Доповіді про людський розвиток, розвиток людини представляє собою процес розширення свободи людей жити довгим, здоровим і творчим життям, на здійснення інших цілей, які, на їхню думку, мають цінність; активно брати участь у забезпеченні справедливості та стійкості розвитку на нашій спільній планеті.

У світлі цього визначення розвиток людини має три компоненти: 1) *добробут*: розширення реальних свобод людини таким чином, щоб вони могли процвітати; 2) *розширення прав і можливостей та агентність*: можливість людини і груп діяти і отримувати цінні результати; 3) *справедливість*: підвищення соціальної справедливості, забезпечення стійкості результатів у часі, поваги до прав людини та інших цілей суспільства [2, с. 22].

На відміну від теорії людського капіталу, яка доводить економічну доцільність удосконалення людини саме як чинника виробництва, концепція людського розвитку виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не люди – заради розвитку виробництва. Гуманітарна, філософська концепція людського розвитку ґрунтується на соціально-економічних показниках, а запропонований Програмою розвитку ООН (ПРООН) індекс людського розвитку визнаний у всьому світі як інтегральний показник стану соціально-економічного розвитку країни, що відображає досконалість соціально-трудова відносин.

Мета людського розвитку полягає в забезпеченні належної якості життя для всіх людей, він повинен охоплювати не лише викорінення бідності та всіх форм економічної та соціальної ізоляції, а й передбачати розвиток демократії із широкою участю громадян, а також підтримувати соціальну й політичну стабільність.

Сучасна концепція людського розвитку містить такі аспекти: **продуктивність** – можливості підвищення продуктивності діяльності, участі у формуванні доходів, отримання матеріальної винагороди за працю; **рівність** – рівноправність можливостей щодо участі в економічному і політичному житті незалежно від статі, національності, класової приналежності, походження, місця проживання, рівня добробуту тощо; **розширення можливостей** – участь у процесі прийняття рішень і в інших процесах суспільного життя; **реалізація базових можливостей** – надання та реалізація певних прав у визначенні шляхів розвитку; **справедливість** – забезпечення рівних стартових можливостей отримання освіти, тривалого і здорового життя, що іноді вимагає нерівного розподілу ресурсів (наприклад, для забезпечення хворих та інвалідів); **безпека** – запобігання загрози злочинності, насильства, безробіття тощо.

Людський розвиток розглядається і як процес розширення людського вибору, і як досягнутий рівень добробуту людей. Говорячи про розширення вибору, мають на увазі, що фактично цей вибір стосується безмежного кола проблем, які впливають на життя людей, і коло це історично та територіально змінюється.

Особливості концепції людського розвитку: 1) акцент на активності людей як суб'єктів процесу свого власного розвитку; 2) увага приділяється не тільки реальним або потенційним працівникам, а й всім людям у цілому, включаючи непрацездатних і економічно неактивних; 3) постійний моніторинг та аналіз реалізації можливостей людського розвитку; 4) підхід до освіти як до важливої складової загальної культури людства, а не тільки як до умови поліпшення продуктивних здібностей людей; 5) визнання високого значення невиробничої активності жінок, підтримка рівноправності жінок у суспільстві та підвищення їх статусу; 6) надання пріоритетів тим секторам, які сприяють поліпшенню якості життя, не впливаючи безпосередньо на підвищення доходу; 7) підтримка не

тільки з боку економічних і фінансових інститутів, але і з боку неурядових, громадських організацій, церкви, закладів культури і т. п.

Напрямки людського розвитку включають: 1) підвищення ролі кожної окремої людини в суспільстві, розширення її можливостей самостійно визначати свою долю, тобто приймати рішення і відповідати за них; 2) забезпечення соціальної справедливості кожної людини у розподілі доходів та оплаті праці залежно від її якості та інтенсивності, у доступі до освіти, охорони здоров'я, розподілу соціальних благ; 3) досягнення ефективної зайнятості, яка б забезпечувала працюючим не тільки відповідний статус, але й добробут; 4) досягнення екологічної безпеки навколишнього середовища.

Таким чином, людський розвиток має поєднувати економічний розвиток з гарантіями основних можливостей для довгого та здорового життя, отримання освіти, забезпечення пристойного рівня життя, користування політичними та громадянськими свободами для участі у житті громади. Особливого значення набуває реалізація прав людини, при цьому також важливо збереження здорового навколишнього середовища. Разом з тим, розширюючи діапазон вибору і сферу реалізації цих прав, людський розвиток також повинен передбачати більшу відповідальність при користуванні цими правами, прозору систему підзвітності на всіх рівнях.

Пріоритети людського розвитку протидіють нестримній погоні за виробництвом ВВП і споживанням, сприяють укоріненню поміркованого ставлення до природи, збереженню та відновленню довкілля. Людський розвиток, який має за мету забезпечення гідного життя для всіх людей, сприяє подоланню бідності, а отже, подоланню нерівності, становленню і розвитку демократії, збереженню соціальної та політичної стабільності в суспільстві.

Розширення обсягів виробництва товарів та послуг, а відповідно й рівня економічного добробуту може сприяти розширенню можливостей людини, а може й ні. Розмір валового національного продукту не може бути основним і єдиним показником рівня розвитку країни. Часто витрати на освіту, зміцнення здоров'я та інші аспекти розвитку людей дають більший економічний ефект, ніж вкладення у фізичний капітал. Тому за логікою концепції людського розви-

тку саме люди стають центром теорії розвитку, оскільки вони є водночас і головною метою суспільного розвитку, і найважливішим його чинником.

Як зазначає О. Грішнова, рівень доходу, досягнутий в країні на теперішній час, не гарантує економічного процвітання в майбутньому. Проте якщо отриманий дохід достатньою мірою інвестується у людський розвиток, то і економічні показники в майбутньому будуть значно кращими, ніж нині. Відмітна особливість концепції людського розвитку полягає в положенні, згідно з яким людям не потрібен безкінечно високий дохід для забезпечення гідного рівня життя. Вищий дохід у цілому сприяє розширенню вибору людини, але цей вплив зменшується мірою збільшення доходу [1, с. 82].

У розумінні людського розвитку економічні ресурси є лише засобом прогресу (хоча й дуже важливим), в той час як кінцева мета полягає у використанні цих ресурсів у сталий спосіб для гарантування найкращих перспектив задоволення прагнень суспільства. Крім того, людський розвиток необхідно також розглядати як процес, що дозволяє людям безперервно розширювати свої здібності.

Ураховуючи, що мета людського розвитку полягає в забезпеченні належної якості життя для всіх людей, він повинен охоплювати не лише викорінення бідності та всіх форм економічної та соціальної ізоляції, а й передбачати розвиток демократії із широкою участю громадян, а також підтримувати соціальну й політичну стабільність. Отже, людський розвиток має включати не лише економічний розвиток, а й гарантувати основні можливості для довгого та здорового життя, отримання освіти, забезпечення пристойного рівня життя, користування політичними та громадянськими свободами для участі у житті громади. Особливого значення набуває реалізація прав людини, при цьому також важливо збереження здорового навколишнього середовища. Разом з тим, розширюючи діапазон вибору і сферу реалізації цих прав, людський розвиток також повинен передбачати більшу відповідальність при користуванні цими правами, прозору систему підзвітності на всіх рівнях. Отже, ефективний людський розвиток веде до більш етичного суспільства.

Концептуальний підхід до людського розвитку, розроблений на основі наукових теорій групою експертів ПРООН і вперше викладений у всесвітній Доповіді про розвиток людини за 1990 рік (ці доповіді відтоді стали щорічни-

ми), розглядає розвиток людського потенціалу як власне мету і критерій суспільного прогресу. При цьому людський розвиток може розглядатися і як чинник зростання продуктивності праці та національного доходу, проте це зростання має сенс лише у тому разі, коли воно справді впливає на розширення можливостей людей.

З 1990 р. ПРООН щорічно публікує свої глобальні Звіти про людський розвиток (ЗЛР), причому кожний звіт зосереджений на одному питанні, яке вважається ключовим для людського розвитку. Звіт є незалежним виданням, містить альтернативний погляд на критичні питання розвитку людини у сучасному світі. Кожний Звіт містить показники індексу розвитку людського потенціалу, статистичні дані, рейтинги 182 країн світу (у 2010 р. – 169 країн), аналіз, які викликають увагу світової громадськості до проблем, що зосереджуються на людині в центрі стратегій та політик – економічних, соціальних, політичних, культурних. Звіт перекладають дванадцятьма різними мовами (включно з російською мовою). Останній ЗЛР, що був опублікований наприкінці 2010 р., називається «Реальне багатство народів: шляхи до розвитку людини».

У цих доповідях був запропонований вимірник – «індекс людського розвитку» (ІЛР), що включає оцінку тривалості життя, освітнього рівня дорослого населення та його доходів, а в наступних доповідях – уточнений механізм обчислення "індексу розвитку людського потенціалу" (ІРЛП). Таким чином, стан людського розвитку кожної країни (і окремих регіонів в межах країн) набуває певного кількісного виміру. Застосування ІРЛП обумовлено тим, що показник ВВП на душу населення не відображає складу самого доходу і реальної корисності, а також тим, що деякі досягнення прогресу не проявляються в показниках доходу (покращення харчування, умов праці, медичного обслуговування, доступу до знань, безпеки і т. п.). При розрахунку ІРЛП застосовуються детальні дані по більшості країн світу. Він загально визнаний як універсальний порівняльний показник і використовується при аналізі соціально-економічного становища в окремих країнах і в світі в цілому.

Україна стала першою країною у Центральній та Східній Європі, а також першою серед держав СНД, яка підготувала Національний звіт з людського розвитку (НЗЛР), котрий побачив світ у 1995 р. З 2003 р. звіт «Людський розвиток в Україні» видається українською мовою під егідою Інституту демографії та

соціальних досліджень Національної академії наук України. ПРООН також робить свій власний тематичний внесок у дискусію про людський розвиток в Україні, видаючи періодичні НЗЛР, кожний з яких присвячений окремій темі.

За результатами аналізу, представленими у Доповіді про людський розвиток 2010 р., за всіма країнами, по яких є повні дані по ІРЛП за останні 40 років, очікувана тривалість життя при народженні зросла з 59 років у 1970 р. до 70 років у 2010 р.; охоплення населення освітою зросло з усього лише 55% всіх дітей у типовому віці для первинної та вторинної освіти до 70%; а ВВП на душу населення подвоївся, перевищивши 10000 дол. США. Цей прогрес торкнувся людей у всіх регіонах, хоча й різною мірою. Наприклад, в арабських державах в період між 1970 і 2010 рр. очікувана тривалість життя при народженні виросла на 18 років, а в країнах Африки на південь від Сахари – на вісім. Сто тридцять п'ять обстежених країн охоплюють 92% населення світу.

Регіоном з найшвидшими темпами прогресу в області ІРЛП була Східна Азія, очолювана Китаєм та Індонезією. Великі досягнення відзначені також в арабських країнах, вісім з яких входять до двадцятки лідерів у галузі підвищення ІРЛП за останні 40 років. У той же час багато країн Африки на південь від Сахари і колишнього Радянського Союзу відкотилися назад із-за дії СНІДу, конфліктів, економічних негараздів та інших факторів. За останні 40 років у трьох країнах колишнього Радянського Союзу – Білорусі, Україні та Російській Федерації – і шести країнах Африки на південь від Сахари – Демократичній Республіці Конго, Лесото, ПАР, Свазіленді, Замбії і Зімбабве – очікувана тривалість життя фактично знизилася.

Домінуючою тенденцією в області очікуваної тривалості життя у світі є зближення (конвергенція), причому середня тривалість життя в більшості бідних країн все більше зближується з показниками розвинених країн. Однак в області доходу переважає модель розбіжності (дивергенції), причому більшість багатих країн стабільно стають багатшими, а стійке зростання обходить стороною багато бідних націй.

У деяких базових аспектах світ сьогодні виглядає набагато комфортніше, ніж у 1990 р. За 20 років багато людей на всій планеті радикально покращили ключові показники свого життя. У цілому, вони стали більш здоровими, більш освіченими і забезпеченими і нині мають більше можливостей обирати своїх

керівників і забезпечувати їх підзвітність, ніж у будь-який інший період історії. Наприклад, з 1990 р. середньосвітовий ІРЛП виріс на 18% (і на 41% у період після 1970 р.), що відображає значне загальне поліпшення показників тривалості життя, охоплення шкільною освітою, грамотності і доходів [2, с. 3].

Отже, концепція людського розвитку об'єднує вирішення питань виробництва та розподілу товарів і послуг з вирішенням питань формування та використання здібностей і можливостей людей, розглядаючи розвиток людських здібностей як кінцеву мету суспільного прогресу безвідносно до впливу їх на виробництво доходу. Розвиток суспільства, з погляду цієї концепції, означає постійне розширення можливостей для задоволення не лише фізичних, а й духовних потреб людей.

Зростання значення проблем людського розвитку в сучасному світі обумовлено, перш за все, посиленням соціальної орієнтації економіки у розвинутих країнах та загостренням проблем нерівномірності розвитку населення як розвинутих країн, так і тих, що розвиваються. Необхідність проведення економічних реформ з орієнтацією на зростання добробуту народу зумовило обрання концепції сталого людського розвитку як основи подальшого розвитку українського суспільства.

Програма розвитку ООН в Україні за допомогою періодичних Звітів з людського розвитку постійно привертала увагу політиків та громадськості до викликів, перед якими стоїть країна у сфері соціального та економічного розвитку. Хоча Україна досягла значного прогресу в деяких сферах людського розвитку, в інших сферах прогрес дуже незначний.

На думку експертів ПРООН, Україні основні зусилля слід зосередити на наступних напрямках: скорочення відносної бідності; усунення причин серйозного зниження очікуваної тривалості життя чоловіків; уповільнення темпів поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу й туберкульозу; забезпечення якісної освіти впродовж життя (і моніторинг її головних показників); покращення гендерної рівності, особливо у питанні недостатнього представництва жінок у політиці; поліпшення стандартів охорони довкілля.

Аналіз сучасного рівня людського розвитку та сформульована концепція визначають чотири пріоритетні напрями людського розвитку в Україні: 1) підвищення ролі кожної окремої людини в суспільстві, розширення її можливостей

власною волею вирішувати свою долю, тобто приймати рішення і нести за нього відповідальність; 2) забезпечення соціальної справедливості стосовно кожної людини – в розподілі доходів та оплаті праці залежно від її якості, інтенсивності та кількості, в доступі до освіти, до послуг охорони здоров'я, до роботи, до соціальних благ; 3) досягнення повної продуктивної зайнятості, яка на відміну від сучасного стану забезпечувала б не тільки соціальний статус, а й добробут працівників, стимулювала б легальну ефективну діяльність, а не орієнтацію на тіньову економіку; 4) досягнення екологічної безпеки, що передбачає два напрями: по-перше, ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи та наслідків нерационального використання природних ресурсів, по-друге, розробку комплексу заходів, які унеможливають повторення у майбутньому будь-яких техногенних катастроф.

Отже, людський розвиток характеризується як процес зростання людських можливостей – людина має прожити довге життя, не хворіти, бути освіченою, користуватися політичними та економічними свободами, правами людини, суспільною повагою до особистості. При цьому базисним принципом концепції людського розвитку є не постійне надання злиденним верствам і країнам гуманітарної допомоги, а стимулювання їхнього розвитку, підвищення їхньої ролі в суспільстві, розширення можливостей вибору способу життя, можливостей прийняття рішень стосовно своєї долі, але одночасно й посилення відповідальності за прийняте рішення і його виконання.

Таким чином, реалізація принципів людського розвитку дозволить країні забезпечити потенціал сталого економічного зростання, побудованого на розширенні можливостей всіх членів суспільства, поширенні принципів демократії, реалізації та дотримання основних прав і свобод громадянина та особистості тощо. При цьому особливої уваги, на погляд автора статті, потребують питання аналізу та оцінки чинників людського розвитку в умовах формування постіндустріального суспільства, що є перспективним напрямком для подальших наукових досліджень в цій сфері.

Список літератури: 1. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посібн. / О. А. Грішнова. // – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.; 2. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь Мир», 2010. – 244 с.

Надійшла до редколегії 18.03.11